

ایران در بازی بزرگ (۱)

بهرام بیانی

- PERSIA IN THE GRATE GAME ● ایران در بازی بزرگ
- SIR PERCY SYKES (سرپرسی سایکس کاشف، کنسول، سرباز و جاسوس)
- EXPLORER CONSUL SOLDIER SPY ● به قلم: آنتونی وین
- By: ANTONY WYNN ● ۳۴۶ صفحه انتشارات جان ماری
- 346 P, JOHN MURRAY £ 25 ● ۲۵ پوند — چاپ اول ۲۰۰۳
- FIRST PUBLISHED IN 2003

۳۱۲

سر دبیر فاضل و ایران دوست مجله گرانقدر بخارا ارجمندی علی دهباشی از مدتها پیش به این بنده یادآور بودند که درباره آثار هنری و حراج آن در لندن و مؤسساتی که این حراج را انجام می دهد و کم و کیف و اخبار آن در حدود مقدور بنویسم که هدیه ای باشد خوانندگان بخارا را. امیدوارم این مقاله فتح بابی باشد.

روز سه شنبه ۲۹ آوریل ۲۰۰۳ - نهم اردیبهشت ۱۳۸۲ - حراج هنرهای اسلامی در موسسه کریستی (CHRISTIE'S) بود و روز قبل از آن از عده ای دعوت شده بود تا دو ساعتی عصرانه ای صرف نمایند و از آثار هنری که روز بعد عرضه خواهد شد دیدن کنند، ضمناً اجتماعی بود از کسانی که اهلیت و سابقه ای داشتند، از محققین، منقدین، کارشناسان، خریداران و فروشندگان. این رویه معمول این موسسه در بهار و پاییز قبل از هر حراج است ولی این بار قبل از آغاز میهمانی عصر، کتابی تازه مربوط به تاریخ ایران بوسیله نویسنده آن معرفی می شد. آنتونی وین (ANTONY WYNN) نویسنده کتاب و عنوان آن «ایران در بازی بزرگ، سرپرسی سایکس کاشف، کنسول سرباز، جاسوس» است. آنتونی وین در یک سخنرانی یکساعته سرپرسی سایکس و کتاب را معرفی کرد. که به آن خواهیم پرداخت.

دو سال پیش نیز این موسسه قبل از حراج بهار مراسمی مشابه برای معرفی کتاب دیگری درباره هنر ایران داشت کتابی بسیار نفیس که عنوان آن «نقاشی ایران از مغول تا قاجار بود،

دست‌نویزهای گمشده برآمده از ایران

PERSIA

IN THE

GREAT

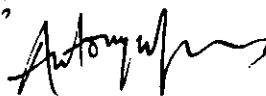
GAME

Sir Percy Sykes

Explorer, Consul, Soldier, Spy

Antony Wynn

آنتونی وین

JOHN MURRAY
Albemarle Street, London

۳۱۴

PERSIAN PAINTING, FROM THE MONGOLS TO QAJAR که روبرت هیلن براند (Robert Hillenbrand) آن را تنظیم و ویرایش کرده است.

نویسنده، آنتونی وین زمینه تحصیلش زبان فارسی و ترکی است. یک سال در دهه هفتاد مسیحی در دانشگاه شیراز به تحصیل در ادبیات فارسی مشغول بوده است و سالها در ایران کار کرده است. مدتی از طرف شرکت تولید قالیهای شرقی لندن* بعنوان خریدار مقیم در همدان اقامت داشته در همین سالها به اغلب صفحاتی که محل مأموریت سایکس بوده مسافرت کرده بعداً برای اداره میدان اسب دوانی به ترکمن صحرا رفته، سعی در تأسیس باشگاه چاپک سواران کرده است و با اعقاب دوستان موافق و دشمنان مخالف سایکس در ایران ارتباط و دوستی برقرار کرده است. از جمله خانواده فرمانفرما.

* شرکت تولید قالیهای شرقی که بزرگترین شرکت معامله گر قالی بود در سال ۱۹۰۶ در لندن در نتیجه ادغام شش شرکت که عمدتاً قالی ترکی معامله میکردند بوجود آمد. ای. سی ادواردز (E. C. Edwards) نخستین نماینده آن شرکت در ایران، همدان را بعنوان مرکز کار خود برگزید. وی مؤلف کتابهای *Persian Carpet* (قالی ایران) و *A Persian Caravn* (کاروانی ایرانی) بود و در کتاب دوم، شرح لذت بخشی از اقامت خود در ایران به رشته تحریر در آورده است (رایت، دینس صفحه ۱۲۰)

کتاب دربارهٔ مأموریت سرپرسی سایکس در ایران در بازی بزرگی است که بین انگلستان و روسیه از اواخر قرن نوزدهم میلادی آغاز شده است، یعنی کتاب زندگی‌نامه سایکس است در بیست و پنج سالی که در ایران مأموریت داشته است. و البته طبیعی است که به اقتضای موضوع، گوشه‌هایی از تاریخ، جغرافی، شرایط اجتماعی و اوضاع و احوال ایران و مردم ایران مورد توجه قرار گیرد. لذا کتاب از نقطه نظر ایران‌شناسی حائز اهمیت است.

سایکس به هر گوشه‌ای از ایران که رفته اضافه بر انجام مأموریت خود، دربارهٔ آداب و زندگی مردم نکات مهم و شنیدنی مطرح می‌کند. وقتی از شیراز راهی اصفهان است و دم صبح از گرگاب عبور می‌کند از خربوزه گرگاب می‌گوید و اینکه شیرین و ترد است و زارعین در تابستان جلوی سواران را می‌گیرند که چهار نعل از کنار مزارع عبور نکنند، قدم بروند، چون بسبب صدای سم اسب در حرکت چهار نعل خربوزه‌ها ترک می‌خورد (کتاب صفحه ۸۵). وقتی به نائین می‌رسد فرش و گره خاص این شهر در فرش بافی مورد توجه او است (کتاب صفحه ۸۵).

سایکس مقاله‌ای دربارهٔ کولی‌های ایران و موسیقی آنان دارد و فهرستی کوتاه از لغات و اصطلاحاتی که کولیان در گفتگوهای رمزی خود از آن استفاده می‌کنند (کتاب صفحه ۱۵۲) همچنین مقاله‌ای دربارهٔ خالکوبی ایرانی دارد.

سر آرتور هاردینگ (Sir Arthur Harding) وزیر مختار بریتانیا در ایران که در سپتامبر ۱۹۰۵ در صفحات خراسان از حوزه مأموریت سایکس بازدید کرده بود، می‌نویسد: سرهنگ سایکس با تواناییهای متعددش مرا قویاً تحت تأثیر قرار داد، یک سرباز، یک جغرافی‌دان و یک مورخ که جالبترین و تازه‌ترین تاریخ ایران را نوشته است (کتاب صفحه ۱۴۴)

لرد کرزن (Lord Curzon) «متکبر و مستبد» هم با آنکه در مورد ایران خود را بسیار دان می‌داند و همانطور که سیروس غنی نقل می‌کند «خیال می‌کند ایران را کشف کرده است و حالا به نحوی اسرارآمیز خود را مالک کشف خویش می‌داند» (غنی، سیروس صفحه ۵۳) و نظرش دربارهٔ ایرانیان مانند خیلی از انگلیسی‌ها کاملاً با نظر سایکس متفاوت است (رایت، دنیس صفحه ۱۷۹) می‌گوید در میان انگلیسی‌هایی که زنده هستند هیچ کس به سعه دانش سایکس دربارهٔ ایران نیست (کتاب صفحه ۱۵۱)

سرپرسی سایکس یک صاحب منصب، انگلیسی با تربیت و اهداف استعماری بود که به خطوط اصلی مأموریت‌های او در ایران خواهیم پرداخت ولی تفاوت شاخص و عمده او با دیگر مأموران استعماری بریتانیا ایران دوستی او است.

«نویسندگان انگلیسی به هوش سرشار و توانایی فراوان ذهنی ایرانیان غالباً اذعان داشتند ولی در عین حال همگی سخت مایل بودند که صفات اخلاقی ایرانیان را آمیزه‌ای از نفرت

شعبه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مرکز جامع علوم انسانی

انگیزترین عیوب، بدانند. در آن میان تعصب مذهبی نیز نقشی داشت. یکی از انگلیسی‌های کمیابی که نظری جز این داشتند پرسی سایکس بود که ایرانیان را بهترین و پراستعدادترین مردم آسیای باختری نامید (رایت، دیس صفحه ۱۷۹) این نکته‌ای بود که آنتونی وین در گفتگویی که پس از سخنرانش با من داشت بر آن تأکید می‌کرد. ایران دوستی و ایران‌شناسی سایکس. سرپرسی سایکس نخستین خدماتش را در هندوستان انجام داد در ۱۸۹۲ میلادی در سن ۲۵ سالگی (تاریخ تولد سایکس ۱۸۶۷ و تاریخ فوتش ۱۹۴۵ است) بعنوان جاسوس به سمرقند و تاشکند سفر کرد تا از راه آهن نظامی روسیه که دریای خزر را به سمرقند متصل می‌کند اطلاعات لازم کسب نماید. او همراه با یک ارمنی که مترجمش بود با لباس میدل به این مأموریت قدم گذاشت و با کمال موفقیت آن را به پایان رساند و از ۱۸۹۳ تا آخر جنگ جهانی اول بمدت ۲۵ سال یکی از بازیگران مهم در بازی بین انگلستان و روسیه در ایران بود و تشکیل پلیس جنوب ایران (south Persia Rifles) برای حفظ منافع انگلستان در هند در مقابل آلمانها و ترکها از جمله مسوولیت‌هایی بود که او به انجام رساند.

ایران در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم همسایه دو دولت بزرگ انگلستان و روسیه بود و بدلیل مطامع این دو قدرت در ایران کشمکش‌های مختلفی در این کشور جریان داشت.

اصلی‌ترین اشتغال فکری و توجه دولت انگلستان در اواخر قرن نوزدهم امکان حمله روسیه

● مهندس بهرام بیانی (عکس از طوبی ساطمی)

به هند از طریق آسیای مرکزی و ایران یا افغانستان بود. شرق ایران راهی مطمئن تر و آسان تر از افغانستان برای این منظور بنظر می آمد. چون برخلاف افغانستان ایران اولاً ارتش منظمی نداشت ثانیاً بدلیل ضعف حکومت مرکزی و گرفتاری های مختلف داخلی فاقد توانایی مقاومت در مقابل چنین حمله ای بود و اضافه بر آن رابطه قاجاریه و روسیه نیز خود موضوع بسیار مهمی بود.

سایکس در ۱۸۹۳ از انگلستان راهی محل مأموریت خود در هند بود و بجای آنکه با کشتی و مستقیم سفر نماید از طریق بندر آشور اده و ترکمن صحرا وارد ایران شد با این مأموریت که در مسیر خود به سمت هندوستان، در شرق ایران که کاملاً ناشناخته و فاقد هر نوع نقشه ای بود، راه احتمالی مورد استفاده روسها برای حمله به هند را پیش بینی و معین نماید.

برای این منظور از ترکمن صحرا به مشهد رفت و به توصیه کنسول انگلیس در مشهد از طریق نایبند در کویر از مسیری غیر متداول و شناخته نشده عازم کرمان شد. راهی که عملاً پراهمزن و خطرناک بود و برای سایکس چندین زد و خورد به همراه داشت.

در کرمان یک گروه میسیون مذهبی انگلیسی و شعبه ای از بانک شاهی ایران مشغول به کار بود سایکس بدون معطلی زیاد برای انجام مأموریت خود بسمت شیراز حرکت کرد.

پس از خروج از کرمان در اواسط راه بین کرمان و رفسنجان با عبدالحسین میرزا فرمانفرما که

به همراهی دو بیست سوار در جستجوی این انگلیسی تازه وارد بود برخورد کرد و به قول آنتونی وین در این ملاقات که مهمترین ملاقات در زندگی سایکس بوده است پایه‌های رابطه ایران و انگلیس برای بیست و پنج سال پس از آن گذاشته شد. پس از این ملاقات که آغاز دوستی مهمی بین فرمانفرما و سایکس بود، او برای دادن گزارش مأموریت خود به دستگاه اطلاعاتی دولت انگلیسی هند به هندوستان رفت. برای شرحی دقیقتر از مأموریت سایکس در ایران باید نگاهی اجمالی به منافع و سیاست انگلستان در جنوب ایران و موضوع حمله به هند از دیر باز بیاندازیم.^{۲۱}

(ادامه دارد)

۱- رایت، دنیس، انگلیسی‌ها در میان ایرانیان، ترجمه لطفعلی خلجی

(The English Amongst the Persians) چاپ اول: ۱۳۵۹، موسسه انتشارات امیرکبیر

۲- غنی، سیروس، ایران برآمدن رضاخان برافتادن قاجار و نقش انگلیسها ترجمه حسن کامشاد چاپ اول